

Klodija Vasman

OSEĆANJA U SERIJAMA ZVEZDANE STAZE I SVEMIRSKA KRSTARICA GALAKTIKA: ŠTA NAS ČINI LJUDIMA

Franšize *Zvezdane staze* i *Svemirska krstarica Galaktika* prave razliku između emotivnog i nestrašvenog ponašanja kao prepoznatljivu odliku koja razdvaja ljudske od ne-ljudskih junaka. Međutim, postoji neverovatna razlika u tome kako ove franšize (i filmovi i televizijske serije) koriste te odlike. I *Zvezdane staze* i *Svemirska krstarica Galaktika* su uspešno obnovljeni i verzije sa „sledećom generacijom“ su snimljene na početku 21. veka.

[...] Stručnjaci već dugo govore da kinematografska produkcija služi kao model na osnovu kog pojedinci u postmodernom društvu formiraju svoje identitete (Bukatman). Obe serije reflektuju politička i društvena pitanja svog vremena. *Zvezdane staze: originalna serija*, scenariste Džina Rodenberija, prikazivala se od 1966. do 1969. godine, a *Svemirska krstarica Galaktika* je počela deset godina kasnije i prikazivala se od 1978. do 1979. *Zvezdane staze* su obrađivale teme kao što su mir, autoritarni režimi, imperijalizam, klasni konflikti, rasizam, ljudska prava, feminizam i tehnologija. Serija *Svemirska krstarica Galaktika* se načila na uspeh prvog nastavka filma *Zvezdane staze* iz 1977., koji je režirao Džordž Lukas u jeku uspeha američkih i sovjetskih istraživačkih svemirskih programa iz 1960-ih i 1970-ih godina. Rimejk serije *Svemirska krstarica Galaktika* (Sci-fi, 2003–2009) istraživao je političke zabrinutosti savremene Amerike. Konkretno, tematizovala je prostor SAD nakon događaja 11. septembra 2001., te „rat protiv terorizma“ koji je pokrenuo američki predsednik Džordž Buš mlađi. Dok je serija iz 1970-ih pokušala da povrati slobodu i pravdu širom galaksije, novija serija prikazuje distopijske svetove, nasilje i borbu za opstanak. *Zvezdane staze* su tokom svog razvoja istraživale nove prostore i progovarale o mnogim savremenim etičkim dilemama. Međutim, ove serije takođe reflektuju znanja iz psihologije svog vremena, i to u odabiru glumaca, formiranju junaka i radnji epizoda.

Od kada je 1990-ih omogućeno istraživanje mozgova živih ljudi funkcionalnom magnetnom rezonanciom (fMRI), svedoci smo ogromnog interesovanja za istraživanja u domenima neuronauke i kognitivne psihologije. Ovo istraživanje je revidiralo naše znanje o emocijama, otkrivajući njihovu ulogu u procesu racionalnog donošenja odluka. Kako pokazuje neurolog Antonio Damasio u knjizi *Dekartova greška (Descartes' Error)*, pacijenti sa oštećenjem određenih delova mozga, kod kojih podaci o vlastitim osećanjima ne dospevaju do njihovog procesa donošenja odluka, nisu u mogućnosti da donesu jednostavne odluke poput toga u koji restoran da odu, ali i odluke koje su važne za njihov život.

Shodno tome, promena u znanju koje imamo o osećanjima može da se vidi u originalnoj seriji *Zvezdane staze* i u filmu iz 2009. godine. Ključna figura u ovoj franšizi je Gospodin Spok, polučovek, polu-Vulkanac, lik lišen osećanja. U svojoj nepristrasnoj pribranosti, on je oličenje onog tipa „racionalnog“ naučnog lika koji je bio popularan u to vreme. Međutim, pošto je istraživanje otkrilo da proces donošenja odluka ima svojih manjkavosti i da je ponkad nemoguć bez upliva osećanja, film *Zvezdane staze* (2009) reflektuje ovu pozitivniju ocenu osećanja – u njemu je uloga osećanja u saznajnom procesu i procesu donošenja odluka na centralnom mestu. [...]

Pitanje osećanja kao određujuće odlike „ljudskosti“ takođe se pominje i u *Svemirskoj krstarici Galaktika*. Ovdje „vanzemaljci“, koji se nazivaju Sajloncima, navodno ne poseduju osećanja, odnosno znaju za samo jedno – mržnju. Zbog toga oni ne mogu da reaguju na moralan način, a ljudi na svemirskoj krstarici *Galaktika* osećaju da imaju pravo da ih smatraju inferiornima i da ih muče. Međutim, neki Sajlonci onda kažu da ipak poseduju osećanja. Serija poteže pitanje da li oni imaju dušu, podsećajući na istorijsku kontroverzu iz Vajjadolida iz 1550. i 1551. godine, kada su katolički teolozi većali da li američki Indijanci imaju dušu i da li zbog toga španski osvajači moraju prema njima da se ophode kao prema bilo kojim drugim živim bićima. [...] Pitanje je da li Sajlonci poseduju osećanja i da li stoga mogu da se iskupe, ili su „programirani“ da izvršavaju surova dela osvete jer je to njihova „sudbina“. Ovo pitanje igra bitnu ulogu u sukobu koji raste među Sajloncima tokom razvoja serije. [...]

Rimejk franšize *Svemirska krstarica Galaktika* iz 21. veka dobio je velik broj nagrada i nominacija za nagrade. Mini-serija iz 2003. godine, koja je poslužila kao opsežna pilot epizoda za celu novu seriju, postavila je radnju: ljudi su stvorili Sajlonce, i oni su se razvili, pobunili i razmnožili. Poslednji preživeli ljudi se nalaze na svemirskoj krstarici *Galaktika*, ogromnom ratnom brodu i nosaču svemirskih letelica, bežeći od robota Sajlonaca i tražeći Zemlju, svoj „pravi dom“. Međutim, ispostavlja se da moraju da sarađuju sa Sajloncima da bi pronašli naseljiv prostor. Religija je sveprisutna u *Svemirskoj krstarici Galaktika*, a robovi prvi postavljaju pitanje božjeg prisustva. Dok Sajlonci praktikuju monoteističku religiju, ljudi imaju politeistička verovanja. Religija je ključna u pronalasku „puta kući“, potrazi za „poreklom“ i mogućnosti novog početka.

Priča serije *Svemirska krstarica Galaktika* nam govori da Sajlonci, koje su stvorili ljudi i programirali ih da im budu na usluzi, poseduju mnogo napredniju tehnologiju i planiraju da unište ljude. U drugoj sezoni, posada *Galaktike* se bori protiv spoljnog neprijatelja, dok se u trećoj borbe odvijaju unutar posade i na liniji hijerarhijske organizacije broda. Četvrta sezona propoveda povratak prirodnijoj, predmodernoj agrarnoj civilizaciji. Epizode postaju sve nasilnije i mračnije: slike podlosti, prikaz uništene civilizacije koja kao da preslikava našu Zemlju uništenu nuklearnom katastrofom koju su izazvali preci Sajlonaca koji otkrivaju sopstvenu mračnu prošlost. Kako ističe Kristina Kornea, „kiborzi su postali sinonim za razumevanje savremenog života“.

Vizuelni prikazi serije reflektuju distopijske predele postindustrijske Amerike. Uvreženo je mišljenje da serija *Svemirska krstarica Galaktika* predstavlja komentar terorističkih napa-

da iz 2001. i „globalnog rata protiv terorizma“ koji su SAD potom započele. Predeli iz uvodne špice preslikavaju slike Njujorka nakon napada 11. septembra (Greene: 9). Improvizovani memorijalni zid koji podseća na „nestale drage osobe“ opet upućuje na Njujork nakon napada. Stručnjaci su pohvalili intertekstualnost koja karakteriše minutuciozan vizuelni izgled rimejka serije *Svemirska krstarica Galaktika* (Geraghty: 199). Serija pokušava da stvori atmosferu neprekidne sumnje i podstakne gledaoce da se zapitaju o etičkim i moralnim odgovornostima, kako junaka koje gledaju, tako i o sebi samima. Osećanja se vide na licima junaka onako kako ih je u svojim udžbenicima psihologije opisao Pol Ekman, čije istraživanje mimike je dobilo mnogo više novca za finansiranje nakon 11. septembra (Ekman i Friesen). Atmosfera paranoje i sumnje preslikala je osećanja mnogih Amerikanaca nakon terorističkih napada, a koje su mediji podstrekivali. Očigledno je da se serija naslanja na stvarnost i pokušava da dovodi ovu stvarnost i naše moralne izbore u sumnju (Takacs: 196–197). Podseća nas na priče iz vesti koje su se ticale mučenja u američkim zatvorenicičkim kampovima.¹ *Svemirska krstarica Galaktika* prikazuje vrlo realistične scene mučenja – na primer u epizodi „Od krvi i mesa“ („Flesh and Bone“, osma epizoda prve sezone, prikazana u Engleskoj 6. decembra 2004, a u SAD 25. februara 2005). Ove scene su „namerno predstavljene tako da podsećaju na taktike koje su se upotrebljavale u zatvoru Gvantanamu Bej“ (Takacs: 196). Nasilje u epizodi je naišlo na negativne kritike, ali je serija pohvaljena kao vid ispravljanja „vojnog trijumfalizma“ Bušove ere (Takacs: 197). Međutim, ova epizoda je emitovana pre medijskih izveštaja o zlostavljanjima zatvorenika u Gvantanamu – časopis *The Nation* i vesti mreže ABC su izveštavali o mučenju vodom u tom zatvoru tokom 2006. godine. Ljudi u *Svemirskoj krstarici Galaktika* misle da imaju dozvolu da muče i ubijaju jer se nalaze *na prvoj strani*. Dok serija dovodi u pitanje ovu pretpostavku, ona je takođe i rađa, te je pitanje da li ove scene podstiču imitaciju pre nego kritički otklon. Štaviše, ova epizoda uspeva da usmeri naklonost gledalaca na jednu članicu posade, poručnicu Starbuk, koja je i zadužena za mučenje.

Društvena pamet

Zašto saosećamo sa njom? Istraživanje o neuronima ogledala, empatiji i društvenoj pameti je poučno za razumevanje zašto i kako pokretne slike mogu da pokrenu i nas (Shimamura). [...] Sistem neurona ogledala omogućava nam da „direktno razumemo značenje nečijih postupaka ili emocija time što ih u sebi ponavljamo bez ikakvog eksplicitnog reflektivnog posredovanja“ (Gallese, Keysersand Rizzolatti: 396). [...] Sistem neurona ogledala mogao bi da ubrza neposredno i lako razumevanje tuđeg uma, osećanja, misli i namera, jer bismo u svom mozgu preslikavali njihovo ponašanje kao da ga i sami izvršavamo, a isto

¹ Asošijeted pres je u novembru 2003. godine izveštavao o zlostavljanju zatvorenika u iračkom zatvoru Abu Graib. Informativni program *60 minuta* (*60 Minutes II*) javno je prikazao slike tih mučenja u aprilu 2004, a epizoda istraživačkog programa *Na liniji fronta* (*Frontline*) pod naslovom „Pitanje mučenja“ („The Torture Question“) emitovana je u oktobru 2005. godine.

tako i njihova osećanja. Kada vidimo izraz gađenja, aktivira se insula, isti deo našeg mozga koji se aktivira i kada osetimo gađenje (Wicker et al.: 655).

[...] „Gledati scenu u filmu u kojem tarantula hoda po grudima Džejmsa Bonda nas može naterati da bukvalno zadrhtimo kao da taj isti pauk hoda po našim grudima.“ (Keysers et al.: 335). [...] Za mozak, gledati podrazumeva osetiti ono što vidimo, makar delimično. Predstave neurona ogledala su naročito precizne za pokrete ruku: predstave pokreta kažiprsta ili kažiprsta i srednjeg prsta izazivaju vrlo precizne reakcije u korteksu, kao da smo i sami pomerili jedan ili dva prsta“ (Kuehn et al.). Ovo može da objasni zašto je bolnije gledati nanošenje bola na jedan određen deo tela poznatim oružjem. Istraživači filmske umetnosti govore o „somatskoj empatiji“ [...] i „društvenom iskustvu“ osećanja prilikom gledanja filmova: „*Vrisak* je najjasnije percipiran odgovor koji povezuje *individualno telesno* sa *kolektivno društvenim* iskustvom“ (Hanich: 150). [...] Neuronaučnici interpretiraju naše reakcije na suštastveniji način: kada vidimo da drugi ljudi povređuju sebe, i mi osećamo bol jer stvaramo „otelotvorenu simulaciju“ (Bastiaansen, Thioux i Keysers: 2391). Aktivira se čitav niz delova mozga: deo za gledanje, predmotorni i pomoći motorni delovi, primarni somatosenzorni korteks i zadnji parijetalni korteks, a sva ta neurološka aktivnost znači da su osećanja našeg tela uključena u obradu vizuelnih informacija koje mozak percipira – kao da se ono što vidimo dešava nama ili kao da mi radimo to što vidimo – u zavisnosti od toga ko okupira našu pažnju ili sa kime saosećamo (Lamm, Decety, Singer: 2492).

[...] Zašto onda ne saosećamo sa žrtvom, Sajloncem Leobenom? Scene mučenja u epizodi „Od krvi i mesa“ su veoma realistične i donekle uznemirujuće (Takacs: 196–198). One mogu da se dožive zbog korišćenja različitih psiholoških strategija *stvaranja distancе*, tako da publika ne „saoseća“ sa Sajloncem koji je podvrgnut mučenjima, uprkos realizmu scena mučenja. On je vanzemaljac, smatra se krivim, a već je ranije ustanovljeno da Sajlonci ne mogu da osećaju bol i da ne mogu da umru – bez obzira na to šta im radili, oni se vrate u novom telu, lepi kao i ranije. Međutim, Sajlonac govori da on ipak oseća bol, i predsednica krstarice mu se kasnije izvinjava zbog maltretiranja – ali potom naređuje da se on izbací „sa broda“ (Takacs: 196–197). Ova epizoda polemiše o tome da li Sajlonci imaju dušu ili ne, slično kontroverzi iz Valjadolida, potežući pitanje kako bi se prema njima trebalo ophoditi. I pored toga, iako Leoben govori da oseća bol, scenaristi su zadržali simpatije gledalaca na poručnici Starbak, čak i ako vidimo da je uključena u proces mučenja. Epizoda tvrdi da je mučenje bilo „opravdano“ jer je bilo „uspešno“: posada krstarice *Galaktika* dobija važne informacije i izbegava opasnost po svoju letelicu, a onda izbacuje „neprijatelja“, koji tada postaje bezazlen, sa broda, direktno u smrt. Uz to, poručnica Starbak je prikazana kao „humana“, pokazujući naklonost ka neprijatelju kog muči nakon što on više nije „opasan“.

Istraživanje koje Singer sprovodi o empatiji prema bolu pokazuje da empatija uključuje ne samo afektivni, već i čulni deo matrice bola u mozgu (Singer: 1157). To znači da osećanje empatije zahteva da odranije budemo afektivno vezani za drugu osobu; moramo da posedujemo interes za nju. Istraživanje društvene pameti pokazuje da zaista „delimo“ sa drugima ono što vidimo, ali da ne saosećamo uvek sa njima (Hein i Singer). Dalje, to što

delimo nešto sa nekim ne znači da su nam predstave iste (Decety i Sommerville). Sasvim suprotno, mogućnost da razlikujemo sebe od drugoga je krucijalna za moralnu spoznaju i prodruštveno ponašanje. Osećajni, spoznajni i motivacioni aspekti se spajaju u moralnoj spoznaji. Upravo je ponovna procena automatskih reakcija pod uticajem spoznaje zadužena za saosećajno i prodruštveno ponašanje (Cowell i Decety).

Iako smo osetljivi na pravdu, saosećajnost nije jedinstven i automatski mehanizam. [...] Istraživanja pokazuju da se kontekstualna procena može dogoditi „u ranim fazama evaluacije pokazivanja osećanja“ i da utiče na to da li je saosećanje proizvedeno, ili ono može da se pojavi nakon izazivanja saosećajne reakcije mozga (De Vignemontand i Singer: 435). Naučnici uviđaju dve značajne uloge saosećanja: da obezbedi „podatke o budućim radnjama drugih ljudi“, te da pokrene kooperativno i prodruštveno ponašanje i „potpomogne efektivnu društvenu komunikaciju“ (De Vignemont i Singer: 435).

Spoznaja igra važnu ulogu u čitavom spektru osećanja. To kako razmišljamo o stvarima i ljudima utiče na to šta osećamo prema njima. Gledati druge u stanju boli ne pokreće saosećanje automatski. Moguće je stvoriti psihološku distancu sredstvima spoznajnog i vizuelnog distanciranja. [...]

Menjanje režima osećanja

[...] Poput pete kolone iz Španskog građanskog rata, ili Nemaca i Japanaca u SAD tokom Drugog svetskog rata, Sajlonci infiltriraju komandnu strukturu. Broj osam (B), Bumer, špijun je koji u početku veruje da je prava žena, a razočarava se kada otkrije da je Sajlonka. Nju igra ista glumica koja tumači i njenu identičnu kopiju Broj osam (A), Šeron, koja se, dok je na misiji da zavede muškarca, zaljubljuje u njega. Međutim, u epizodi „Skinuto“ („Downloaded“, osamnaesta epizoda druge sezone), osećanja dozvoljavaju Sajloncima da se međusobno sprljatelje i da obnove svoja verovanja. Konkretno, Broj šest, Kaprika, dobija poziv da pomogne Broju osam (B), Bumer, da se „skine“ u drugo telo, jer je Broj šest i sama to već uradila uspešno. Proces se odigrava u nekoj vrsti ogromne kade, i podsjeća na porođaj. Dve žene se sprljatelje i, pošto su se obe zaljubile u ljude, one počinju da sumnjaju u verovanja Sajlonaca i razvijaju saosećanja prema ljudima, ne želeći više da ih ubijaju. [...]

Teorije psihologije koje su došle do javnih debata primenjuju se na seriju *Svemirska krstarica Galaktika*, i to na oblikovanje junaka na primer, odnosno na posttraumatski stresni poremećaj, lažna sećanja, depresiju, probleme sa alkoholom i neuroze. Za Baltara se kaže da je sklon napadima neuroze. Pukovnik Taj, Sajlonac, poseduje lažna sećanja na rano detinjstvo, a njegov problem sa alkoholizmom potiče od posttraumatskog stresnog poremećaja. Pukovnik Taj ne može da zadrži svoja osećanja i njegova emotivna slabost ga iznova košta napredovanja, dok je poručnici Starbak oprošteno kada ima povremene izlive osećanja zbog njenog superiornog talenta. Časopis *USA Today* opisuje je kao „slomljenu, mlađu, idealističku ratnicu koja se *bori* *zarad* *dobrog cilja*, ali koja je u toku borbe nešto izgubila“ (Breznican).

[...] Razvoj naših stavova prema osećanjima je evidentan u *Svemirskoj krstarici Galaktika* u figuri žena Sajlonaca. U 20. veku, roboti su bili stvorenja čudnog izgleda koja su želeta da ubiju ljudе i zbog toga su predstavljali očigledne neprijatelje koje su ljudi mogli da uniše čim bi ih videli. U 21. veku, odnosi među ljudima i sistemi verovanja su postali mnogo bitniji od tehnologije. Priču pokreću verzije sajlonskih robova koji su napredovali toliko da preuzimaju oblik ljudi i na prvi pogled izgledaju isto kao oni. Neki od njih izgledaju vrlo privlačno, pa ljudi želete da stupe u vezu sa njima, bilo seksualnu ili prijateljsku. Neki Sajlonci odlučuju da sarađuju sa ljudima i preoblikuju svoja verovanja. Oni tvrde da poseduju osećanja i da se stoga prema njima mora ophoditi kao prema ljudima. Serija reflektuje savremeni diskurs prihvatanja Drugog, relativizma i tolerancije. Sajlonci, poput muslimana u savremenim debatama o terorizmu i saradnji, mogu da predstavljaju „neprijatelja iznutra“, petu kolonu, ili pak da postanu saradnici u borbi za tolerantnije društvo koje prihvata različitosti.

Ovo takođe pokreće stav da je lakše saosećati sa likovima koji su privlačni i „izgledaju kao mi“, kao i sarađivati sa njima; za razliku od njih, roboti čudnog izgleda ili istetovirani Romulanci mogu nas smesta odbiti. Ova emotivna reakcija na ružnoću koristila se, na primer, u nacističkoj Nemačkoj radi omalovažavanja Jevreja. Ovaj stav je bitan kada se pita mo koga oponašamo kada gledamo filmove, i da li televizijske serije imaju ulogu uzora za osećanja u našim postupcima. Dokumentarni filmovi reflektuju našu stvarnost i stvaraju uticaj na osećanja kada iznose događaje koji potresaju naša osećanja i našu sadašnjicu. [...] Naučnofantastične serije ne predstavljaju traumatične događaje autentično kao dokumentarci, ali one, obrađujući teme koje pohode našu sadašnjicu, stvaraju mogućnost za refleksiju i identifikaciju. Na primer, vojniku koji je bio deo „mировне мисије“ ili „rata protiv terorizma“ serija *Svemirska krstarica Galaktika* mogla bi da ponudi prostor za refleksiju, pa da on progovori o ekstremnim iskustvima u razgovoru sa drugima koji ne dele ta ista iskustva. [...]

Bibliografija:

- Damasio, Antonio R. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York: Putnam, 1994.
- Greene, J., i J. Haidt. 'How (and Where) Does Moral Judgment Work?' *Trends in Cognitive Sciences* 6.12 (2002): 517–23.
- Geraghty, Lincoln. *American Science Fiction Film and Television*. London; New York: Berg, 2009.
- Ekman i Wallace V. Friesen. *Unmasking the Face*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1975.
- Takacs, Stacy. *Terrorism TV: Popular Entertainment in Post-9/11 America*. Lawrence: UP of Kansas, 2012.
- Shimamura, Arthur P. *Psychocinematics: Exploring Cognition at the Movies*. Oxford, 2013.
- Gallese, Vittorio i Alvin Goldman. 'Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-Reading.' *Trends in Cognitive Sciences* 2.12 (1998): 493–501.
- Gallese, Vittorio, Christian Keysers i Giacomo Rizzolatti. 'A Unifying View of the Basis of Social Cognition.' *Trends in Cognitive Sciences* 8.9 (2004): 396–403.

- Wicker, Bruno, Christian Keysers, Jane Plailly, Jean-Pierre Royet, Vittorio Gallese i Giacomo Rizzolatti. 'Both of Us Disgusted in *My Insula*: The Common Neural Basis of Seeing and Feeling Disgust.' *Neuron* 40 (2003): 655–64.
- Kuehn Kuehn, Esther, Karsten Mueller, Robert Turner and Simon Schütz-Bosbach. 'The Functional Architecture of S1 during Touch Observation Described with 7 T fMRI.' *Brain Struct Funct* 219.1 (2014): 119–40.
- Hanich – nije navedeno u izvorniku
- Bastiaansen, J. A. C. J., M. Thioux, and C. Keysers. 'Evidence for Mirror Systems in Emotions.' *Philosophical Transactions of The Royal Society B* 364 (2009): 2391–404.
- Lamm, Claus, Jean Decety i Tania Singer. 'Meta-Analytic Evidence for Common and Distinct Neural Networks Associated with Directly Experienced Pain and Empathy for Pain.' *NeuroImage* 54.3 (2011): 2492–502.
- Hein, Grit i Tania Singer. 'I Feel How You Feel but Not Always: The Empathic Brain and Its Modulation.' *Current Opinion in Neurobiology* 18.2 (2008): 153–8.
- Decety, Jean i Jessica A. Sommerville. 'Shared Representations between Self and Other: A Social Cognitive Neuroscience View.' *Trends in Cognitive Sciences* 7.12 (2003): 527–33.
- Cowell, Jason M i Jean Decety. 'The Neuroscience of Implicit Moral Evaluation and Its Relation to Generosity in Early Childhood.' *Current Biology* 25.1 (2015): 93–7.
- De Vignemont, Frederique i Tania Singer. 'The Empathic Brain: How, When and Why?' *Trends in Cognitive Sciences* 10.10 (2006): 435–41.
- Breznican, Anthony. 'Internal Battles Are Raging in *Battlestar*'. *USA Today*. 12. mart 2009. Web. http://usatoday30.usatoday.com/life/television/news/2009-03-12-battlestar-characters_N.htm.

Izvornik: Claudia Wassmann. "Emotions in Star Trek and Battlestar Galactica: What Makes Us Human". *Emotions in Contemporary TV Series*, ur. Alberto N. García, Palgrave MacMillian, 2016, str. 205–222.

(*Sen engleskog preveo Dragan Babić*)